ŠIME BATOVIĆ

NEOLITSKI TRAGOVI U SJEVERNOJ DALMACIJI

Neolitski period, kao i čitava prapovijest Dalmacije vrlo su slabo istraženi, ograničeni uglavnom na slučajne nalaze. Pod austrijskom okupacijom uzrok je tome bila opća orijentacija arheologije na proučavanje rimskih starina, a u novije vrijeme nedostatak stručnjaka. Naučno istraživanje prapovijesti Dalmacije započinje prof. Grga Novak svojim dugogodišnjim proučavanjem nalazišta na otoku Hvaru, osobito »Grapčeve spilje«. Njegov rad nadopunio je prof. Josip Korošec nedavnim iskapanjem bogatog neolitskog nalazišta u Danilu (Bitinj) kod Šibenika. Prvi prikaz prapovijesti Dalmacije napravio je Šišić[1] u sklopu prethistorije u Hrvatskoj. Samu prapovijest Dalmacije prikazao je Grga Novak,[2] a Sjeverne Dalmacije Brunelli.[3]

Zbog minimuma sistematski istraženih lokaliteta prapovijest Dalmacije je osuđena na nabrajanje većinom slučajnih nalazišta, nesigurnih tragova, i stoga prepuna hipoteza, nepoznanica i praznina. Osobito to vrijedi za neolit sjeverne Dalmacije, koji je i kod spomenuta tri autora ograničen samo na sumarno nabrajanje nekoliko nalazišta, mnogo manje, nego što ih je danas poznato.[4] Brunelli nešto više kaže, ali ga je isto tako blijedo obradio. Osnov njegova proučavanja može – bar zasada – biti neolitska zbirka zadarskog Arheološkog muzeja, koja čuva predmete

[1] Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 61.

[2] Naše more, Zagreb 1932, str. 11–12.; Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, str. 8.; Prethistorija Dalmacije, Hrvatska enciklopedija, s. v. Dalmacija, IV, str. 463.

[3] Storia della città di Zara I, Venezia 1913, str. 41–47. Kratak osvrt dao je Suić, Arheološki muzej, Muzeji i zbirke Zadra, Zagreb 1954, str. 13.; te Valenti, Il museo nazionale di Zara, Roma 1932, str. 14–15.

[4] Šišić spominje: Ražanac, Tradan spilja (kod Šibenika), Nin Klanice (što je isto Nin, samo izvan otoka), Đeverske, Vaćane, Varivode, Plavno; Novak: Kukljica, Zaton (Šibenik), Traden (Šibenski), Đeversko polje, Ostrovica, Đeverske, Vaćane, Piramatovci, Ždrapanj, Varivode, Nin, Ražanac, Zadar, Ugljan, Kornat, Bribir; Brunelli: Ostrovica, Đeverske, Bribir, Piramatovci, Ždrapanj, Nin, Zadar, Ugljan, Kornat.

s većine lokaliteta sjeverne Dalmacije. Manji dio razmješten je po drugim muzejima u zemlji i inozemstvu: u Zagrebu, Splitu, Šibeniku i Beču. Ali zato zadarski muzej posjeduje neolitski materijal s drugih lokaliteta izvan svoga područja u našoj zemlji ili izvan nje.[5] Jedan dio njegove zbirke sačinjavaju artefakti nepoznata porijekla.[6] Svi predmeti zadarske zbirke rezultat su slučajnih nalaza ili dar privatnih zbirki,[7] a jedan je dio dospio u muzej na danas nepoznat način.

Dosada su poznati neolitski lokaliteti s područja sjeverne Dalmacije, kuda zahvata djelatnost Arheološkog muzeja u Zadru: Privlaka, Nin, Vrsi, Ražanac, Seline, Stari grad, Ugljan, Kukljica, Žman, Puntamika, Zadar, Smilčić, Kornat, Murter, Vodice, Stankovci, Ostrovica, Bribirske Mostine, Bribir, Ždrapanj, Đevrske, Ivoševci, Piramatovci, Zaton šibenski (spilja Tradan), Ervenik, Oton, Rab (v. priloženu kartu). Šišić spominje još Vačane, Varivode i Plavno kao neolitske lokalitete,[8] samo što predmeti s njihova područja nisu poznati, a ne zna se odakle je Šišić za to crpio podatke. U Arheološkom muzeju u Zadru nalaze se predmeti s lokaliteta: Privlaka, Nin, Vrsi, Seline, Puntamika, Zadar, Smilčić, Kornat, Ždrapanj, Ostrovica, Bribirske Mostine, Bribir, Đevrske, Ivoševci, Piramatovci, Ervenik.[9] Predmeti s ostalih lokaliteta razasuti su po raznim muzejima: Arheološki muzej u Zagrebu (Ražanac, Kukljica, Stankovci), Arheološki muzej u Splitu (Ražanac, Nin, Ugljan, Kukljica, Zaton šibenski, Đevrske), u Muzeju hrv. starina u Splitu (Oton), Šibeniku (Žman, Murter) i Beču (Ugljan, Kukljica). Predmeti iz Otona nalazili su se prvotno u zbirci »Kninskoga hrvatskoga starinarskoga društva«. (Sada se vjerovatno nalaze u Muzeju hrvatskih starina u Splitu.) Za neke predmete iz Kukljice, koji se spominju u zadarskom muzeju,[10] ne zna se, gdje su propali, a nekima se zameo trag, prije nego su dospjeli u koji muzej (iz Ugljana).[11]

[5] Iz Brusja, Vrbanja i Starog grada na otoku Hvaru; zatim iz Umbrije, Korzike, La Madlaine-a, Le Moustier-a, Camp de Catenay-a. Da li su navedeni predmeti točno iz tih stranih lokaliteta, prilično je problematično, ali to nam je jedini dokumenat (katalog), koji posjedujemo. Svakako nemaju nikakve kronološke ni tipološke veze sa spomenutim francuskim paleolitskim nalazištima (jer su u katalogu označeni kao paleolitski); svi artefakti odaju neolitski karakter. Kako su oni došli u muzej, isto je tako zagonetno. Možda bi se mogli predmeti iz Moustiera približiti paleolitu, ali teško sa sigurnošću, jer su atipični.

[6] Inv. br. 21, 24 mikroliti od kvarcita i diorita; 26, 30, 32 predmeti od kosti; 1470–1472 kremeni nožići i dva rožnata šiljka.

[7] Predmete iz Smilčića 1948. i 1954. darovao posjednik K. Tomić; drugu zbirku darovao je jedan Starograđanin s otoka Hvara.

[8] L. c. On kaže, da je za prapovijest Dalmacije uzimao podatke iz Bullettina (str. 56, nap. 19). Varivode i Vaćane spominje još G. Novak, Naše more, str. 12.

[9] Lokalitete izvan sjev. Dalmacije ovdje ne spominjem, vidi nap. 5.

[10] Š. Ljubić, Oris dosadašnjega uspjeha u istraživanju spomenika iz kamene dobe u Dalmaciji i nov prinos, Viestnik hrvatskoga arkeologičkoga družtva, Zagreb 1887, IX, str. 1–2. Ne zna se ni za sjekiru iz Starog grada: Valenti, op. c., str. 15.

[11] Ljubić, Op. c.; i Prva otkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji, Viestnik ... 1881, III, str. 6.

Vidjeli smo, da se samo neki lokaliteti jedva spominju u literaturi.[12] Materijal nije publiciran skoro ni sa jednog nalazišta.[13]

Za neke akvizicije neolitske zbirke zadarskog muzeja nije pouzdano, potječu li iz mlađeg kamenog doba ili iz kasnijih perioda – sve do Srednjeg vijeka. Iz Ljupča[14] (selo između Nina i Ražanca) potječe dosta velik kameni predmet, koji je nazvan sjekira, elipsasta oblika s oštrim rubovima, isječen pri jednom kraju za prihvaćanje rukom. Po svemu kao da je rađen čovječjom rukom. Na njegovoj površini nema, međutim, ni traga nekom modeliranju ili upotrebi. Ima potpuno netaknutu prirodnu površinu. Možda je naknadno dobio takav izgled, što je sumnjivo (?). A i njegov oblik nije uobičajen. Zato Ljubač nije ni označen na karti kao neolitski lokalitet. Isto je tako problematična i vrlo lijepo modelirana koštana udica, za koju se zna samo da potječe s otoka Raba. Ni lokalitet ni okolnosti nalaza nisu poznate. Zato se ona uzima s velikom rezervom kao neolitska. Ima drugih lokaliteta sa sigurnijim, ali ipak sumnjivim okolnostima nalaza. U Vrsima je nedavno na jednom srednjovjekovnom lokalitetu s uočljivim antičkim tragovima na površini zemlje nađen kremeni artefakt potpuno neolitskih forma i načina okvrcavanja. Neki kameni artefakti nađeni pred kratko vrijeme u Ninu pri iskapanju ilirskih grobova ležali su u otkopu zajedno s halštatskim predmetima ili na samoj površini zemlje. (Za starije ninske kamene predmete ne znaju se okolnosti nalaza.) Još je interesantniji slučaj u Puntamici. Nekoliko kremenih predmeta nađeno je uz obalu, a nekoliko ih je otkriveno u otkopu pri iskapanju srednjovjekovnih grobova, koji su ležali oko starohrvatske crkve sv. Stošije. Jedan artefakt nađen je nedavno na krovu prve (crkva je dvostruka), odnosno podu druge crkve. (Vidi Suić-Petricioli, Starohrvatska crkva sv. Stošije kod Zadra, Starohrvatska prosvjeta IV – u štampi). Nije potpuno jasno, da li ti predmeti pripadaju neolitu, ili kojem kasnijem periodu; vjerovatnije je, da su bliski kamenom doba, a da su naknadno dospjeli na mjesto nalaza. U Ivoševcima je nađen kremeni fragment u dvorištu jedne kuće. Isto tako stojimo pred dilemom u odnosu na neke druge nalaze, za koje nemamo nikakvih podataka osim njih samih i gdje smo prepušteni samo tipološkoj analizi.

Predmeti su rađeni od raznih vrsta kamenja (sileks, kvarcit, serpentin, vapnenac, porfir, diorit, granit, opsidijan), kosti (vepra, jelena) i zemlje. Namjena im je dosta različita: nožići, strugala, šiljci, ručni klinovi, sjekire, dlijeta, strelice, pilice, šila ... Zemljanih proizvoda skoro

[12] Kompletno, ali samo sumarno spomenuti su u mom sastavu: Arheološki muzej u Zadru, Zadarski zbornik (u štampi).

[13] Publicirani su samo predmeti nadeni u Otonu u Viestniku ... 1890, XIII, str. 5–9.; Kukljici, Viestnik, 1881, III, str. 6–8; Ražancu, Viestnik 1888, X, str. 3–5; Bullettino di archeologia e storia dalmata, Split 1887, X, str. 14–16, 29–31.; spilji Tradanu kod Zatona šibenskoga, Bullettino 1888, XI, str. 149–150.; 1890, XIII, str. 180–181.; dio materijala iz Đevrsaka, sada u Arh. muzeju u Splitu, u Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien 1907, II–III, str. 40.

[14] Brunelli, Op. c. str. 45, sl. 15.

uopće nema. U muzeju postoji samo mala vrlo grubo modelirana posudica i nekoliko ulomaka iz Smilčića. Postoje neki dokazi i za neke druge lokalitete.[15] Pomanjkanju keramike kriva je u prvom redu činjenica, što dosada nijedan lokalitet nije sistematski istraživan, niti je vršeno stručno i naučno rekognosciranje i obilazak terena, da bi se ustanovili bar ulomci. Prednost kamenih artefakata je u tome, što su uočljiviji, pa ih diletanti i nalaznici lakše prepoznaju, čemu imamo zahvaliti, da ih ima veliki broj.

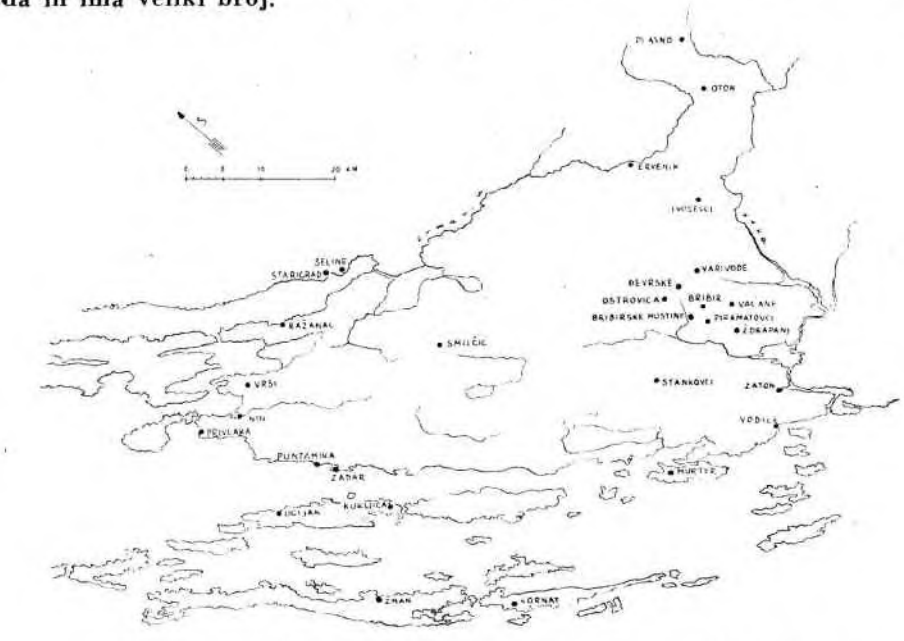

Sl. 2. Topografska karta neolitskih nalazišta u sjevernoj Dalmaciji

Pojedini neolitski predmeti počinju pristizati u muzej potkraj prošlog stoljeća (1892. g.), kad su zabilježeni prvi pridošli artefakti i kad se muzej konačno smješta u crkvu sv. Donata. Najviše predmeta sakupljeno je u početku našeg stoljeća do Prvog svjetskog rata, kad je i aktivnost muzeja bila najjača.

Među svim materijalnim ostacima prevlađuju strelice i sjekire. Šiljke za strelice bilo na trn ili nasad imaju skoro svi lokaliteti. Izuzetno velika množina nađena je u Đevrskama (kod Skradina). I sjekira ima mnoštvo, različitih veličina, od vrlo malih do glomaznih, s ušicom ili bez nje.

Sav naš neolitski materijal služio je kao oružje, oruđe i nakit.

[15] F. Scarpa, Prethistorička špilja »Tradan« pokraj Zatona šibenskoga, Bullettino 1890, XIII, str. 181. spominje zemljane fragmente, samo nije jasno, da li potječu iz neolita. Brunelli (op. c. str. 46) govori o glinenom pršljenu u zadar. muz., ali ga sada nema, niti se zna otkud potječe.

Iako nijedan lokalitet sjeverne Dalmacije nije dosada ni sondiran, a pogotovo sistematski pretražen, po kamenim artefaktima u muzejskoj zbirci, koji su nam zasad jedini tragovi neolitičara kod nas, možemo bar približno osvijetliti ili naslutiti pojedine oblike života tog čovjeka. Prema velikom broju strelica, sjekira, predmetima od kostiju. divljih životinja ... vidimo, da je uvelike bila razgranjena lovna privreda. Lovom se zadovoljavao veliki dio potreba u hrani, odjeći (kože), obući, raznom oruđu ... To je uz sakupljačku privredu, koja je sigurno bila razvijena zbog bogatstva biljne prirode, bio u prvom redu, uz ostale potrebe, najlakši put do hrane. Lovili su se veprovi, svinje (?), jeleni ... Životinjska koža, o koje obradi svjedoči mnoštvo oštrica, strugala, nožića i šiljaka, upotrebljavala se svakako za odjeću i obuću. Usto je bilo razvijeno i stočarstvo (ako se uzme, da su podaci Scarpe, koji je iskapao spilju Tradan kod Zatona šibenskog sasvim pouzdani). Uzgajale su se ovce, koze i vjerovatno govedo. Scarpa govori o tragovima svinje, samo je problematično, da li je ona pripitomljena[16]. Strelice su svakako služile i za borbu, odnosno obranu kao i sjekire. Lov dopunjuje i ribolov, koji je bio razvijen u obalnim i otočkim naseljima. Dokaz nam je ne samo koštana udica (za koju je neolitsko porijeklo problematično), već i činjenica, da su otoci bili nastanjeni, što nam svjedoče na pr. dosad utvrđeni lokaliteti: Ugljan i Kukljica na otoku Ugljanu, Žman na Dugom otoku, Kornat i Murter na istoimenim otocima. Ta činjenica govori nam, da je postojala plovidba po moru ili bolje brodarstvo,[17] a time i saobraćaj, odnosno trgovina. Opsidijan je svakako dolazio u naše krajeve trgovinom, jer se kod nas ne nalazi kao ruda. Pitanje je samo, je li importiran iz Mađarske, Grčke ili Italije; da li u obliku sirovine, ili finalnih produkata. Kameni artefakti proizvodili su se svakako i na našem području (nađeni su nukleusi od kremena i opsidijana u Smilčiću, Ostrovici i Đevrskama). Isto tako i druge vrste kamenja, koje se ne dobivaju u sjever. Dalmaciji, dopremale su se iz bližih ili daljih krajeva. Iz kojih točno područja, pokazat će buduća istraživanja našeg neolita. Postojala je svakako razmjena dobara – trgovina kopnom i morem. Zadovoljenje životnih potreba osim hrane, proizvodnja odjeće, oruđa i oružja, pravljenje zemljanog posuđa govore nam o razvijenom kućnom obrtu. Hranu su imali raznoliku. Položaj naselja, predmeti u obliku postolarskog kalupa i njemu slični svjedoče o obradi zemlje. Kameni probušeni kolutići i zubi vepra ukrašavali su tijelo neolitičara, a njihova apotropejska moć branila ih je od uroka.

Kakve su bile nastambe tih ljudi, možemo zasad samo naslućivati. U spiljama i pećinama su svakako stanovali (spilja Tradan, pećina na

[16] Bullettino, XIII. 180.

[17] U »Grapčevoj spilji« na Hvaru nađen je fragment keramike s prikazom lađe. G. Novak, Prošlost Dalmacije I, str. 14: »Ta lađa pokazuje, da je primorskom neolitičaru poznato manevriranje jedrima i upotreba kormila.« O plovidbi na Jadranu u neolitu vidi: Novak, Naše more, str. 15–20.; Najstarija slika lađe u Evropi, nađena na Hvaru, Jugoslovenski mornar, Split 1951., br. 9, str. 204–205.

Šabin-brdu kod Vodica i pećina u Prtljugu na otoku Ugljanu[?]), ili su im one služile kao kultna mjesta. Vjerovatno su posjedovali i zemunice, a morale su kao u ostaloj Dalmaciji biti omiljene bunje.

Po dosad poznatim nalazištima možemo reći, da je sjever. Dalmacija u neolitu bila gusto naseljena (s pretpostavkom, da je bar većina lokaliteta istovetna s naseljima) i da su ista naselja kontinuirano nastavila životom i kasnije u željezno doba za Ilira i rimske okupacije (iz bakarnobrončanog doba nije dosada ustanovljeno nijedno nalazište), pa sve do danas uz mjestimice neznatno pomicanje naselja. Da li su sva nalazišta artefakata istovetna i s naseljima, zasad ostaje problem, jer nijedno neolitsko naselje nije dosada sigurno ustanovljeno i istraženo, ali je sigurno, da se na tim mjestima čovjek zadržavao. Treba ustanoviti, kako dugo i radi čega: da li samo zbog lova, odnosno ribolova na otocima i uz obalu, stanovanja, izviđanja zbog međusobnih sukoba ili vrebanja na životinje; u vezi sa stočarstvom ili zemljoradnjom; a u krajnjoj liniji radi trgovačkih putova i razmjene dobara.

Po poznatoj situaciji i točnoj ubikaciji pojedinih nalaza može se zaključiti, da je čovjek uglavnom boravio – u najrjeđem slučaju zadržavao se na tim mjestima – većinom uz obalu (Privlaka, Nin, Ražanac, Puntamika, Zadar, Zaton šibenski, Vodice, Stari grad, Seline, Ugljan, Kukljica, Žman, Kornat, Murter) ili na padinama brežuljaka (Vrsi, Stankovci, Bribir, Đevrske, Ostrovica). To ga je povezivalo s jedne strane neposredno s morem, gdje je u svako doba mogao tražiti hranu ili loviti na otocima i kopnu. Time je u potpunosti bio upućen na upotrebu lađa bilo za vezu s drugim otocima ili kopnom radi izmjene dobara i ostalih potreba, a mogao se po volji udaljiti od obale ili otići na otvoreno more radi ribolova.

Lokacija naselja – kao i uvijek – uvjetovana je geografskim, ekonomskim i saobraćajnim faktorima. Neposredni uzrok smještaja naselja na padinama brežuljaka svakako je primjena zemljoradnje, za koje postojanje imamo osim toga drugih indicija. Neka kraška i kršem ograđena polja ni do danas nisu praktična za naselja, jer ih zimi, odnosno za kišnih perioda poplavi voda, koja na njima leži od jeseni do proljeća (žmansko Velo i Malo jezero na Dugom otoku). Neka su od njih tako pretvorena u močvare ili jezera: Bokanjačko i Nadinsko blato, Vransko i Prokljansko jezero ..., što je relativno ili apsolutno onemogućavalo naseljavanje. Kompleksi, koji nisu potpuno pokriveni močvarom ili jezerom, ili bar ne stalno, mogli su se upotrebljavati za zemljoradnju. Zbog potrebe stalne blizine čovjeka i vezanosti uz zemlju najprikladnija naselja bila su na padinama brežuljaka – na prijelazu iz polja u kršs. Time su obrađivani kompleksi bili na domaku oka – uz ostalo – radi obrade ili obrane usjeva od životinja, a s druge se strane čovjek nije morao truditi duljim putovanjem u brda i šume radi lova i ogrjeva, kad momentano nije obrađivao zemlju, ili ju je žena obrađivala, ako je postojala podjela rada. U takvim uvjetima uvijek se moglo razvijati i stočarstvo. Svakako je bila popularna i sakupljačka privreda gotovih šum-

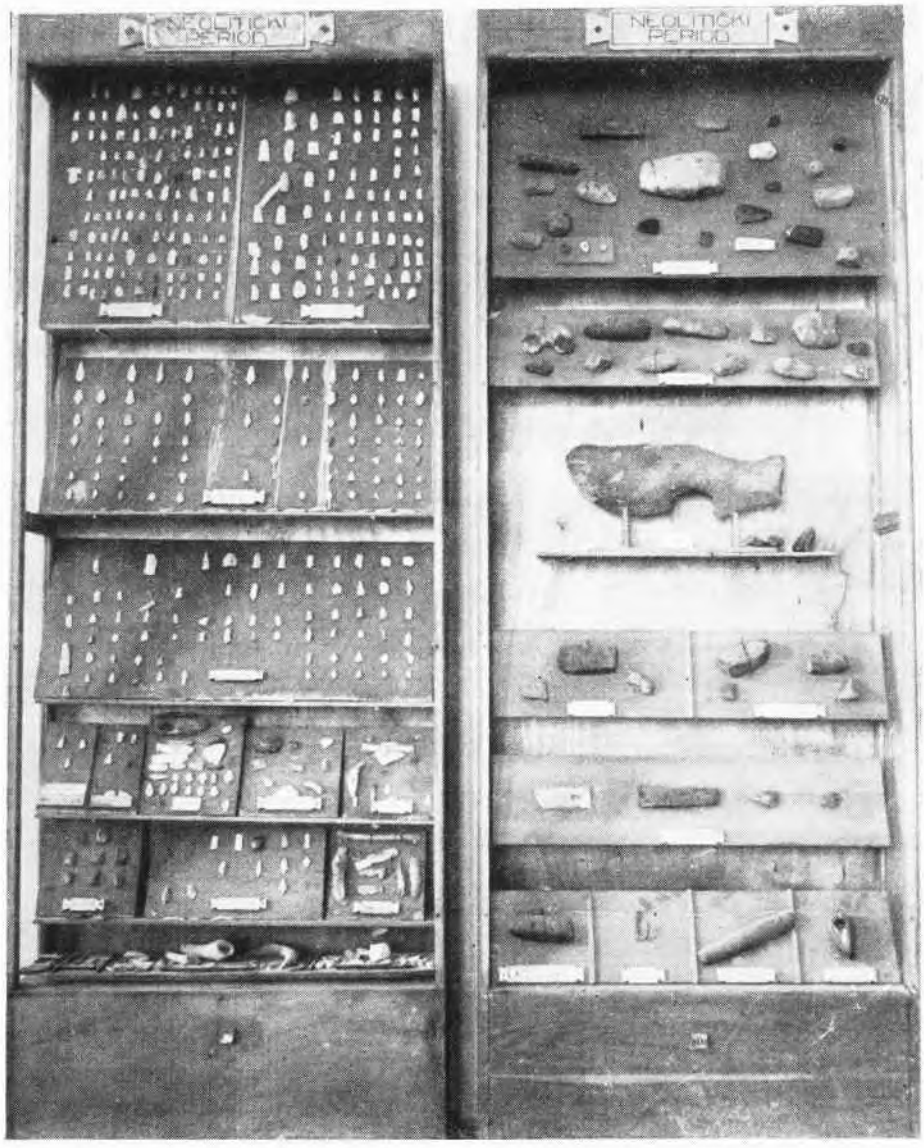

Sl. 1. – Neolitski kameni predmeti iz sjeverne Dalmacije. Arheološki muzej Zadar

skih proizvoda. Sve je to stvaralo idealnu lokaciju naselja, što je gotovo i danas u primjeni kod sjeverodalmatinskih naselja.

Ekonomska nediferenciranost stanovništva i naturalna privreda, a zbog primitivnih proizvodnih sredstava nedostatak viška dobara nisu upućivali ljude na stalne pljačkaške pohode, a odatle relativna suvišnost sredstava obrane. (Nije time rečeno, da se strelice i uopće oružje nije nikako upotrebljavalo protiv čovjeka u međusobnoj borbi.) I to je uvjet, da na sjeverno-dalmatinskom poluotoku nemamo, kao relativno uopće u neolitu, tragova čovjeka po brdima i istaknutim prirodno branjenim objektima, koji su stvarali na takvu društvenu stupnju samo teškoće čovjeku, pa i onda, ako su se pojedine skupine ljudi bavile isključivo stočarstvom: maleni prostor za smještaj i ispašu i napor penjanja, a najglavnije nedostatak vode za ljude, kao i životinje. Ako je postojalo kombinirano gospodarstvo, što je po svoj prilici prevladivalo, udaljavanje od polja i stalni nomadski život bili su nemogući. Najbolje rješenje života čovjeka bilo je na periferiji obradivog zemljišta, i istodobno u šumskom i uzvodnom području, jer se voda za sušnog doba nađe isključivo u dolinama – poljima, a u našem je kršu to glavni problem. Zbog toga su mnoga naselja smještena uz rijeke i potoke (kao: Ervenik, Ivoševci, Nin, Ražanac, Bribirske Mostine). Još jedan faktor, koji je bio odlučan pri lokaciji naselja, jest obrana od vjetrova. Iako je područje u neolitu bilo jako šumovito, s burom je, koja je u ovim krajevima vrlo jaka i trajna, i onda trebalo računati, osobito zbog mnogo veće zavisnosti čovjeka o prirodnim pojavama nego danas.

Tko su bili nosioci neolita u sjevernoj Dalmaciji, kad su oni živjeli, koje su bile karakteristike njihove kulture, oblici naselja, nastamba, oruđa i oružja u cijelosti, ritus pokapanja, religija i kultovi, kao uopće život i materijalna kultura tih ljudi ostat će nam okrnjeni i blijedi, prepuni hipoteza, sve dok sistematski ne istražimo bar dio poznatih nalazišta neolitskog čovjeka na tom području.[18] Taj zadatak očekuje Arheološki muzej u Zadru: kompletirati i dokumentirati svoju neolitsku zbirku i upoznati u potpunosti život prastanovnika ovog djelića naše zemlje.

[18] Možemo im pridati jedino relativan naziv Prediliri ili – kako se danas u nauci općenito upotrebljava – Mediteranci. Vjerovatno je i matrijarhat, koji spominje Pseudo-Skilak kod Liburna samo relikt i baština starijih stanovnika, pa i neolitičara, ako je uopće kod Ilira bilo kakvih realnih reminiscencija na tu društvenu formu; – upor. M. Suić, Naša obala u Pseudo-Skilakovu Periplu, Rad J. A., (u štampi), i dr.

LOKALITETI:

1. Bribir. U god. 1904., 1907., 1912. pronađeno 27 artefakata. Broj inventara 796–800, 934, 1244–1249. Predstavljaju strelice, nožiće, strugala, sjekire. Napravljeni su od sileksa, porfira, kamena. Nalaze se u Arheološkom muzeju u Zadru.

   Literatura: V. Brunelli, Storia della città di Zara I, Venezia 1913., str. 42.; G. Novak, Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944., str. 8.

2. Bribirske Mostine. 1914. g. nađena sjekira od serpentina. Inv. br. 1400. Arheološki muzej Zadar.

3. Đevrske. U g. 1902., 1904., 1906., 1907., 1910., 1914., 1920. otkriveno je 329 artefakata (koji se nalaze u Arh. muzeju u Zadru, osim velikog broja predmeta u Arh. muzeju u Splitu). Inv. br. Arh. muz. Zadar: 726–737, 783–795, 810–816, 823–830, 938–939, 942–944, 967–970, 1029, 1401–1403, 1473. Predmeti su sastavljeni od strelica, nožića, sjekira, šiljaka, oštrica, strugala, amuleta ukrasa, a napravljeni su od sileksa, kvarcita, serpentina, vapnenca, porfira, granita, diorita.

   Literatura: Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft, Wien 1907, II–III, str. 40.; F. Bulić, Oggetti preistorici nell' i. r. Museo Archeologico di Spalato, Bullettino di archeologia e storia dalmata 1909, XXXII, str. 43.; V. Brunelli, Storia della città di Zara I, Venezia 1913, str. 42–43.; F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 61.; G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 12.; Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, str. 8.

4. Ervenik. Nađen kameni predmet u obliku postolarskog kalupa. Inv. br. 2536. Arh. muzej Zadar.

5. Ivoševci. 1954. nađena jedna kremena oštrica. Arh. muzej Zadar.

6. Kornat. 1904. g. nađena kamena sjekira. Inv. br. 770. Arheološki muzej Zadar.

   Literatura: V. Brunelli, Storia della città di Zara I, Venezia 1913, str. 46.; G. Novak, Naše more, Zagreb 1944, str. 12.; Prethistorija Dalmacije. Hrvatska enciklopedija IV, s. v. Dalmacija, str. 463.; Prošlost Dalmacije I, Zagreb, 1944, str. 8.;

7. Kukljica. Nađeno 9 kremenih predmeta (nožići, sjekira). Dospjeli u Arheološki muzej u Zagrebu, Splitu i Zadru (nema im traga), zatim Dvorski kabinet starina u Beču.

   Literatura: F. Bulić, L'età della pietra in Dalmazia, Narodni list, Zadar 1880, XIX, br. 83.; Š. Ljubić, Prva otkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji. Viestnik hrvatskoga arkeologičkoga družtva. Zagreb 1881, III. str. 6–7.; Š. Ljubić, Oris dosadašnjega uspjeha u istraživanju spomenika kamene dobe u Dalmaciji ,i nov prinos, Viestnik ... 1887, IX, str. 1–2.; G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 11.; Prethistorija Dalmacije, Hrvatska enciklopedija IV, s. v. Dalmacija, str. 463.; Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, str. 8.

8. Murter. Kamenih predmeta ima u Gradskom muzeju u Šibeniku.

9. Nin. 1892., 1899., 1954. g. nađeno 13 artefakata od sileksa, kvarcita i kosti, u obliku nožića, strugala, šiljaka, pilica, amuleta ukrasa. Nalaze se u Arh. muzeju u Zadru. Nekoliko predmeta posjeduje Arheološki muzej u Splitu. Inv. br. (Zadar) 20, 22, 23; (Split) 1073–1090.

Literatura: F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 61.; V. Brunelli, Storia della città di Zara, I, Venezia 1913, str. 44.; G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 12.; Prethistorija Dalmacije, Hrvatska enciklopedija IV, s. v. Dalmacija str. 463.; Prošlost Dalmacije, I, Zagreb 1944, str. 8.; St. Stanojević, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka III, str. 111, s. v. Nin.

10. Ostrovica. 1908., 1911. g. pronađena 23 artefakta od sileksa, opsidijana, vapnenca u obliku strelica, sjekira, nožića i jezgra (nukleus). Inv. br. 946–949, 957–959, 1132. Arh. muzej Zadar.

Literatura: V. Brunelli, Storia della città di Zara I, Venezia 1913, str. 42.; G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 12.; Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, str. 8.

11. Oton. Nađen nož, dlijeto i sjekira od porfira, kvarcita i afanita. Nalazili su se u zbirci »Kninskoga hrvatskoga starinarskoga društva«, sada se vjerovatno nalaze u Muzeju hrvatskih starina u Splitu.

Literatura: F. Radić, Najnovija otkrića prethističkijeh predmeta u Drniškoj, Kninskoj i Vrličkoj okolici, Viestnik hrvatskoga arkeologičkoga družtva, Zagreb 1891, XIII, str. 5–9.

12. Piramatovci. 1904., 1908. g. nađeno 13 predmeta. Inv. br. 817–822, 945, u obliku brusova, sjekira, nožića, strugala od sileksa, serpentina, diorita. Arh. muzej Zadar.

Literatura: V. Brunelli, Storia della città di Zara I, Venezia 1913, str. 42.; G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 12.; Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, str. 8.

13. Plavno(?).

Literatura: F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 61.

14. Privlaka. Pronađena 3 kremena šiljka. Inv. br. 2470. Arh. muzej Zadar.

15. Puntamika. 1952. i 1953. g. nađene 4 kremene oštrice. Arh. muzej Zadar.

Literatura: M. Suić-I. Petricioli, Starohrvatska crkva sv. Stošije kod Zadra, Starohrvatska prosvjeta III, 4 (u štampi).

16. Rab. Arh. muzej u Zadru posjeduje koštanu udicu. Inv. br. 2535. Nađena 1894. g.

17. Ražanac. 1880., 1885. g. našla su se 23 predmeta od kremena, serpentina i kosti u obliku sjekira, dlijeta, klinova, nožića i kolu-

tova. Nalaze se u Arh. muzeju u Zagrebu. Arh. muzej u Splitu posjeduje kamenu sjekiru (inv. br. 986).

Literatura: F. Bulić (S. L.), Prinosak k istraživanju prethističke kamenite dobe u Dalmaciji i Hrvatskoj, Viestnik hrvatskoga arkeologičkoga družtva, Zagreb 1883, V. str. 49–50.; Narodni list, Zadar 1886, XXV, br. 76. 82.; Š. Ljubić, Oris dosadašnjega uspjeha u istraživanju spomenika iz kamene dobe u Dalmaciji, i nov prinos, Viestnik ... 1887, IX, str. 2–3.; F. Bulić, prethistorički predmeti našasti u Ražancu na podvelebitskom zaljevu, Bullettino di archeologia e storia dalmata, Split 1887, X, str. 14–16, 29–31.; S. L., Spomenici osobita lika iz kamene dobe otkriti u Dalmaciji, a sada u arkeološkom muzeju u Zagrebu, Viestnik ... 1888, X. str. 3–5.; J. M(odestin), Ražanac; St. Stanojević, Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka III, str. 880, s. v.; B. Saria, Starine u kraljevini SHS, ibid. IV, str. 462, s. v.

18. Seline. U Arheološkom muzeju u Zadru postoji kamena sjekira, inv. br. 2534.

19. Smilčić. 1948. i 1954. g. dospjelo je u Arheološki muzej u Zadru 87 artefakata od kremena i pečene zemlje (usto nekoliko fragmenata zemljanih posuda) u funkciji šiljaka, nožića, nukleusa, strugala, strelica, pilica, šila i posuda. Inv. br. 2483, 2535–2584.

20. Stankovci. Nekoliko kremenih predmeta nalazi se u Arheol. muzeju u Zagrebu i Splitu.

21. Stari grad. Kvarcitna sjekira. (Spominje se u Arheol. muzeju u Zadru, ali se danas ne zna za nju.)

Literatura: R. Valenti, Il museo nazionale di Zara, (Das Nationalmuseum in Zara), Roma 1932, str. 15.

22. Ugljan. 3 kremena nožića dospjela su u Italiju. Ne zna se, u koje mjesto. U Arh. muzeju u Zagrebu i Beču čuvaju se razni kremeni predmeti.

Literatura: F. Bulić, L'età della pietra in Dalmazia, Narodni list, Zadar XIX, 1880, br. 83.; Š. Ljubić, Prva otkrića iz kamenite dobe u Dalmaciji, Viestnik hrvatskoga arkeologičkoga družtva, Zagreb 1881, III, str. 6.; Š. Ljubić, Oris dosadašnjega uspjeha u istraživanju spomenika iz kamene dobe u Dalmaciji, i nov prinos, Viestnik ... 1887, IX, str. 1.; V. Brunelli, Storia della città di Zara, Venezia 1913, str. 46.; G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 12.; G. Novak, Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, str. 8.

23. Vaćane(?).

Literatura: F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 61.; G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 12.

24. Varivode(?).

Literatura: F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 61.; G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 12.

25. Vodice. U pećini na Šabin-brdu kod Vodica 1910. g. nađeno je kremenih predmeta (između ostalog spominje se kremeni čekić). Ne zna se, gdje su dospjeli.

Literatura: K. Stošić, Sela šibenskoga kotara, Šibenik 1941, str. 135.

26. Vrsi. 1953. g. naden je kremeni artefakt u obliku oštrice. Arheol. muzej Zadar.

27. Zadar. 1904. g. dospjelo je u Arheol. muzej u Zadru 12 predmeta od sileksa, serpentina, vapnenca, porfira, a predstavljaju pilice, nožiće, strugala. Inv. br. 771–782.

Literatura: V. Brunelli, Storia della città di Zara I, Venezia 1913, str. 44.; G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 12.; Novak, Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, str. 8.; Novak, Prethistorija Dalmacije, Hrvatska enciklopedija IV, str. 463, s. v. Dalmacija.

28. Zaton šibenski (spilja Tradan). 1888. i 1890. g. otkriveno 7 kremenih nožića, zub vepra, koštanih šila, fragmenata zemljanog posuđa ... Arheol. muzej u Splitu.

Literatura: F. Scarpa, Prethistorička spilja pokraj Zatona Šibenskoga, Bullettino di archeologia e storia Dalmata, Split 1888, XI. str. 149–150.; F. Scarpa, Prethistorička spilja »Tradan«, pokraj Zatona Šibenskoga, Bullettino ... 1890, XIII, str. 180–181.; G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 12.; F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, str. 61.; K. Stošić, Sela šibenskoga kotara, Šibenik 1941, str. 116.; G. Novak, Prošlost Dalmacije I, Zagreb 1944, str. 8.; G. Novak, Prethistorija Dalmacije, Hrvatska enciklopedija IV, str. 463, s. v. Dalmacija.

29. Ždrapanj. 1904. i 1907. g. dospjelo je u Arheol. muzej u Zadru 69 kremenih nožića, strelica, šiljaka, strugala, pilica. Inv. br. 801–809, 940–941.

Literatura: V. Brunelli, Storia della città di Zara I, Venezia 1913, str. 42.; G. Novak, Naše more, Zagreb 1932, str. 12.

30. Žman. Između dva rata na polju uz Velo i Malo jezero kod Žmana nađena kamena sjekira. Nalazi se u Gradskom muzeju u Šibeniku.

RÉSUMÉ

VESTIGES NÉOLITHIQUES DANS LE NORD DE LA DALMATIE

C'est par les travaux de G. Novak sur l'île de Hvar et de J. Korošec sur le village de Danilo près Šibenik que la période néolithique en Dalmatie est devenue objet d'études systématiques. L'histoire des temps primitifs en Dalmatie a été tracée d'abord par F. Šišić et ensuite par G. Novak, alors que V. Brunelli s'est occupé particulièrement de la Dalmatie septentrionale. Il n'en reste pas moins que l'histoire des temps primitifs en Dalmatie est toujours peu connue. C'est surtout le cas de la période néolithique en Dalmatie du nord où pas un seul endroit n'a encore été systématiquement étudié et où tout ce qui a été découvert doit être attribué au hasard.

À l'heure actuelle il y a en Dalmatie septentrionale 30 lieux où l'on a trouvé des vestiges néolithiques. La plupart des objets qui y ont été déterrés sont conservés au Musée archéologique de Zadar, mais il y en a aussi dans les musées de Zagreb, Split, Šibenik et Vienne. Le Musée archéologique de Zadar possède en outre quelques objets néolithiques trouvés dans d'autres régions de Dalmatie (île de Hvar) ou de l'étranger (France, Italie).

Voici la liste des lieux néolithiques connus jusqu'ici en Dalmatie: Privlaka, Nin, Vrsi, Ražanac, Seline, Stari grad, Ugljan, Ostrovica, Bribirske Mostine, Bribir, Ždrapanj, Đevrske, Ivoševci, Piramatovci, Zaton šibenski (grotte de Tradan), Ervenik, Oton, Vaćane, Varivode, Plavno, Rab (v. carte ci-jointe). Très peu d'objets trouvés dans ces localités ont été étudiés en littérature ainsi que c'est le cas de Kukljice, Oton, Ražanac, Zaton šibenski et Đevrske.

On ne peut pas affirmer catégoriquement que tous ces objets façonnés par les mains d'homme appartiennent à la période néolithique, car il ont été trouvés aussi sur des lieux de trouvailles illyriques, antiques ou moyen-âgeux. Il se peut que ces objets aient été en usage continuel-

lement ou d'une manière intermittente ou bien encore qu'ils y soient parvenus par hasard. Ces objets ont été façonnés en pierre de plusieurs sortes (silex, quartzite, serpentins, pierre à chaux, porphyre, diorite, granit, obsidienne), en os et en terre. Ils servaient de canif, racloir, pointe, coin, hache, rabot, flèche, poinçon etc. Les flèches et les haches ont été trouvées en très grand nombre. Tous ces objets étaient employés comme outils, armes ou bijoux. D'après les objets façonnés qui ont été déterrés, on peut conclure que les habitants de cette période étaient grands chasseurs et pêcheurs, mais aussi qu'ils s'occupaient de l'élevage (moutons, chèvres, bovins). Il faut noter qu'ils connaissaient aussi certains métiers et le commerce et que les matières premières qui manquaient en Dalmatie du nord étaient importées (par exemple l'obsidienne).

Les objets en pierre étaient façonnés même sur place, ainsi qu'on peut le conclure d'après les noyaux de silex et d'obsidienne déterrés dans plusieurs localités. L'existence du commerce et de l'échange des produits est confirmée par le fait que la navigation y a également existé, étant donné qu'à cette époque les îles Dugi otok, Ugljan, Kornat et Murter étaient déjà peuplées.

Jusqu'ici on ne connaît que des cavernes comme lieux habités à cette époque, mais on peut supposer qu'on savait aussi creuser des excavations et construire des abris, comme il y en a à Danilo.

D'après les vestiges connus jusqu'ici on peut conclure que la Dalmatie septentrionale a été habitée d'une manière assez dense (à supposer que tous les lieux de trouvaille correspondent à des habitations). D'après leur position, nous voyons que la plupart des habitations se trouvent au bord de la mer ou sur les pentes de collines, près de rivières et de ruisseaux, par conséquent aux endroits où la mer était accessible ou bien où la culture de la terre était facilitée par l'abondance de l'eau. Et ces critères-là restent déterminants encore de nos jours.

L'auteur fait suivre son travail d'un relevé des lieux où des objets néolithiques ont été trouvés, avec l'indication du nombre de ces objets, de la date de leur découverte, du lieu de leur conservation actuelle de même que de la littérature qui se refère à ces trouvailles.